

20. YÜZYILI AŞIRILAŞTIRAN ve AŞIRILAŞAN SAVAŞ ALGISI-PRATIĞİ

Şeyda GÜDEK*

ÖZET

Savaş algısı ve fenomeni neredeyse insanlık tarihinin başlangıcına kadar götürülebilmektedir. Öyle ki kavram ve kavramın pratiği; karşıt bir güce karşı konumlanmak ve onunla mücadele içinde olmak olarak betimlenirse örneğin insanoğlu ilk savaşımını hayatta kalmak adına doğaya ve doğa güçlerine karşı vermiştir. Hatta insanoğlu için süregiden ve ebed-müddet devam edecek olan yegâne savaşın doğaya karşı olacağı da belirtilebilir. Ancak savaş fenomeni özellikle insan topluluklarının siyasi formasyonlar şeklinde örgütlenmesiyle daha kurumsal bir hal kazanmıştır. Bu süre zarfında ise 20. yüzyıl hem savaş fenomenini aşırılaştırmış hem de savaşın aşırılaşmasıyla bizatihi kendisi de aşırılık çağı olarak betimlenmiştir. Zira özellikle bu dönemde savaş teknolojisi iktisadi kalkınmanın bile ivmeleyicisi olmuş ve savaşın beraberinde getirdiği yıkım cepheleri aşarak sivil toplumu da hedef almıştır. Tüm bu noktalardan hareketle çalışma özellikle 20. yüzyıl dahilindeki savaş algısına ve savaş fenomenine tahsis edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Savaş, 20. Yüzyıl, Aşırılık Çağı, Savaş Algısı, Savaş Fenomeni

EXTREME WAR PERCEPTION-PRACTICE WHICH EXEGGERATE 20. CENTURY

ABSTRACT

The perception and the phenomenon of the war can be traced almost the beginning of human history. If the term and the practise of the term were described as positioning against an opposing force and fighting it, for instance, human gave the first war against nature and the force of nature to survive. Even, it can be specified that for human, the only war against the nature which continuing and ongoing forever. But the phenomenon of the war has gained a corporate state with, especially, human communities organized in the form of political formations. In this time, 20th century both has increased the phenomenon of the war excessively and thus has been described as the age of extremes. Especially, in this period, war technology has been engine of economic development even and the devastation that the war brought has crossed on the front and has reached to civil society. From all these points of movement, the work has been devoted to the perception of the war and the phenomenon of the war in 20th century.

Key Words: War, 20th Century, The Age of Exstremes, The Perception of The War, The Phenomenon of The War

* Arş. Gör., Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, seydagudek@gmail.com.

GİRİŞ

Savaş gerek Uluslararası İlişkiler’de¹ gerekse ilgili diğer disiplinlerde üzerinde çok durulan konulardan biridir. Ancak savaş üzerindeki bu yoğunluğun nedeninin özellikle realistlerin iddia ettiği gibi insanların bir şiddet biçimi olarak savaşa duyduğu ilgiden mi kaynaklandığı yoksa disiplin kapsamında savaşı önleyerek barışı tesis edecek araçların ve anlayışın tesis edilmek istenmesinden mi kaynaklandığı yani savaş üzerine asıl yoğunlaşmanın savaşı anlamak çabasından mı türediği çok net değildir. Fakat her halükarda savaş algısı ve fenomeni genelde sosyal bilim insanlarını özelde ise Uluslararası İlişkiler ile iştigal edenleri meşgul etmektedir ve meşgul etmeye de devam edecektir.²

Çok eski çağlardan beri üzerinde durulmasına rağmen savaş kavramının ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Bu çerçevede kavramın ortak bir tanımının yapılamamasının tarihselliği aslında kavramın ve kavramın pratiğinin de ne kadar eskiye götürülebileceğini de göstermektedir. Örneğin Herakletios MÖ 500’lü yıllarda, çatışma ve savaşı her şeyin babası olarak nitelendirmiştir.³ M.Ö. 400–320 yıllarında Sun Tzu, *Savaş Sanatı* adlı eserinde, savaşı devlet için hayati öneme haiz görürken savaşı, yaşam ya da ölümle son bulan bir saha ve hayatta kalmaya veya mahvolmaya giden bir yol olarak betimlemiştir.⁴ *Savaş Üzerine*, isimli eseriyle ünlenen Carl Von Clausewitz’e göre ise savaş, politikanın başka araçlarla devamıdır.⁵ Quincy Wright’a göre savaş, siyasal gruplar ve devletler arasında belli bir sürede ve belirli büyüklükte silahlı güçlerle yürütülen çatışmalardır.⁶ Yapılan tanımlardan da anlaşıldığı üzere hem savaşın pratiği hem de onun tanımlama çabaları oldukça eski tarihlere dayanmaktadır ve literatürde savaşa dair çok sayıda tanım bulunmaktadır.

¹Çalışma kapsamında Uluslararası İlişkiler kast edilen sosyal bilimlerin görece genç bir disiplinidir. Buna mukabil uluslararası ilişkiler ise bahse konu disiplinin iştigal ettiği pratik zemine refere etmektedir.

²Gökhan Koçer, “Savaş ve Barış: Temel Seçenekler”, Zeynep Dağı (ed.), *Uluslararası Politikayı Anlamak*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2007, s. 79.

³Ali Bülent Uşaklıgil, *Savaşın Dönüşümünde Teknolojik Gelişmelerin Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Atılım Üniversitesi, 2007, s.7.

⁴Ali Bilgin Varlık, “Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım”, *Avrasya Terim Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2013, s. 117.

⁵Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. H. Fahri Çeliker, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1991, s. 33.

⁶Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Bursa: Marmara Kitap Merkezi, 2009, s.479.

Savaşla ilgili bu kadar çok tanımlamanın yapılması bir yana, diğer taraftan bir savaş tanımının gerekliliği üzerinde de tartışmalar bulunmaktadır.⁷ Bu konuda en iyi örnek olarak Birleşmiş Milletler (BM) düzenlemesi verilebilir. 20. yüzyılda savaşı ilk kez evrensel düzeyde yasaklayan BM, savaşı yasaklamasına karşın savaş kavramını kullanmayıp bunu yerine, “kuvvet kullanımı” (use of force) kavramını ikame etmiştir. Öyle ki, tamamı 111 maddeden oluşan BM Anlaşması’nın içinde savaş kavramı yalnızca bir kez yer almaktadır. Bu da, Anlaşmanın giriş bölümünde bulunan, “BM halklarının iki kez insanlığa tarif olunmaz acılar getiren *savaş* felaketinden gelecek kuşakları korumaya karar verdikleri” sözünden ibarettir.⁸ Bunun nedeni, devletlerin Milletler Cemiyeti (MC) Anlaşması’nın kısıtlamalarından kurtulmak istemeleri ya da yine devletlerin terimin etrafından dolaşmalarının önlenmek istenmesi olarak gösterilebilir.⁹ Bu durumun başka bir nedeni de II. Dünya Savaşı gibi sarsıcı bir deneyimin ardından, son derece belirsiz olan savaş gibi bir terimin yerine daha kapsayıcı ve tarafsız görünen terimlerin tercih edilmek istenmesidir.¹⁰ Dolayısıyla BM’den sonra savaşın tanımının yapılmasının aslında gerekli olmadığı görüşü de ivme kazanmıştır.

Savaşla ilgili diğer bir önemli nokta da her çatışmanın savaş olarak kabul edilmemesi eğilimidir.¹¹ Bu anlamda savaşı diğer çatışmalardan ayıran bir takım ayırt edici özellikler ortaya konulmaktadır. Savaş tanımının çeşitli olmasının doğal bir uzantısı olarak, onun ayırt edici özellikleri üzerinde de tam bir uzlaşma bulunmamaktadır. Bazı çevrelerce savaşın kriterleri savaşın devletler arasında olması, ilan edilmesi, tarafların savaşma niyetiyle hareket etmesi, çatışmaların sürekli ve yoğun olması olarak sıralanmıştır.¹² Başka bir kriterler dizisini de, savaşın kuvvet kullanma hali olması, tarafların düşmanca bir tutum veya eylem içermesi, failinin devlet olması ve devletlerden birinin beyanıyla oluşan hukuki durum unsurları oluşturmaktadır.¹³ Farklı şekillerde kriterler ortaya konulmakla birlikte, kriterlerin her birinin savaşı, iki devlet arasında

⁷Koçer, *a.g.e.*, s. 99.

⁸Fatih Tosun, “Uluslararası Hukuk’ta “Kuvvet Kullanma ve Karışma” Kavramlarının Değişen Anlamı”, http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://www.harpak.edu.tr/saren/gsd/oncekisayilar/dokuman/GSD_9/GSD_9_Art_3_062009.pdf&gws_rd=cr&ei=5sjcWLeaGobtUoOQppAO (29.03.2017)

⁹Tosun, *a.g.e.*

¹⁰*A.g.e.*

¹¹Eric J. Schnitzer, Lieutenant Colonel, “Perfecting War: Searching For The Silver Bullet”, *Center For Strategy And Technology*, November 2005, s. 275.

¹²J.M.G van der Dennen, “The Origin of War”, *UMCG Research in University of Gronningen*, 1995, s. 70-74.

¹³*A.g.e.*, s. 70-74.

yaşanan bir çatışma olarak kabul ettiği görülmektedir. Diğer taraftan devleti savaşın tek öznesi olmaktan çıkararak kriterlere de rastlanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, savaş iki taraf arasında, organize insan grupları vasıtasıyla politik bir araç için sürdürülen şiddet eylemleridir.¹⁴

Savaş üzerindeki bu tartışmalara günümüzde bir yenisi daha eklenmiş bulunmaktadır. Bu yeni tartışma savaşta gerçekleşen bir takım algısal ve fiziksel unsurlar üzerinden yürümektedir. Teknolojinin gelişmesiyle orantılı olarak silah sanayinin gelişmesi ve dolayısıyla da savaşın araçlarının değişmiş olmasının yarattığı sonuçlar ve küreselleşme ile devlet dışındaki aktörlerin uluslararası alanda hareketlilik kazanmasının savaşın taraflarında ortaya çıkardığı etki, bugün savaşın dönüşümü ya da değişimi başlıkları altında tartışılmaktadır.¹⁵ Sıralanan bu gelişmelerin ekseriyetinin menşei 20. yüzyıldır. Tartışmaların diğer bir boyutunu da 20. yüzyıl itibari ile savaşın meşruiyetini sorgulayan düşünsel girişimlerin artması ve nihayetinde de savaşın hukuki anlamda da meşruiyetini kaybetmesi oluşturmaktadır. Dolayısıyla bugün savaş kavramı üzerinde bir dönüşümün yaşanıp yaşanmadığını tespit etmek, ancak değişimin iddia edildiği bu noktaların 20. yüzyılı dahilinde aydınlatılmasıyla mümkün olacaktır. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, doğru bir sonuca varmak için bu unsurlar kadar bugüne değin yapılan savaş tanımlarının ya da savaş ve çatışmalar ayrımının ne kadar doğru olduğu noktasının da üzerinde durmak gerekmektedir. Zira tanımlamalarda yapılan bir yanlışlık aynı zamanda yanlış bir değişim ya da dönüşüm algısını da yaratacaktır.

Değinilen tüm bu noktalardan hareketle çalışmada ilk olarak özellikle 20. yüzyıla kadar ve 20. yüzyıl dahilinde savaşın düşünsel ve hukuki boyutunda meydana gelen gelişmeler ele alınmıştır. Bu meyanda belirtilmesi gereken ilk husus 20. yüzyılın hem savaşın gelişimi ve hem de savaşın etkilerinin net görüngülerle ortaya çıkması bakımından savaş konusunda üzerinde durulacak önemli yüzyıllardan biri olduğudur. Halihazırda çalışma dahilinde Eric Hobsbawm'ın *Aşırılıklar Çağı* olarak betimlediği 20. yüzyıl yaklaşımı¹⁶ benimsenmiş hem de bu aşırılığın karşılıklı belirlenimci olduğu

¹⁴Haldun Yalçınkaya, "Savaş", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s.273.

¹⁵Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, çev. Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, Ankara: Adres Yayınları, 2013, s. 298-307.

¹⁶Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Everest Yayınları, 2012.

ortaya konulmuştur. Öz bir şekilde ifade etmek gerekirse 20. yüzyılı aşırı kılan sebeplerden biri savaş fenomeninin aldığı hal iken bizatihi savaş da 20. yüzyıldaki gelişmeler hasebiyle aşırılaşmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise savaşın özellikle 20. yüzyıl kapsamında araçlarında, aktörlerinde, coğrafyasında ve stratejisinde yaşanan gelişmeler ve bunların savaş üzerindeki etkileri açıklanmıştır. Nihayet sonuç bölümünde savaşın aşırılaşmasının gerçekten savaşı bir değişime uğrattığı sorusunun cevabı, geleneksel anlamda yapılan savaş tanımının doğruluğu ya da yanlışlığı üzerinden gerçekleştirilecek bir tartışma ile aranmıştır.

SAVAŞIN DÜŞÜNSEL VE HUKUKİ BOYUTUNDA YAŞANAN GELİŞMELER

Savaşın düşünsel ve hukuki boyutları, temelde savaşın nasıl algılandığı ile ilgilidir. Hukuki alanda savaşa dair yaşanan gelişmeler bir anlamda düşüncel anlamda yaşanan değişimin bir çıktısıdır. Çünkü pratikte antlaşmalarla gerçekleştirilen hukuki boyutun alt yapısı, düşünsel boyutun oluşturduğu entelektüel çabalardır. En nihayetinde savaşa dair düşüncelere etki eden ise savaşın fiilen nasıl vuku bulduğu ile ilişiktir. Savaşın yoğunluğu ve kapsamı, örneğin 20. yüzyıldaki gibi aşırılaşması, elbette ki zihinlere sirayet edecektir.

Savaş, uzunca bir süre egemen devletlerin amaçlarını elde etmek için kullanabilecekleri meşru bir hak olarak görülmüştür.¹⁷ Bu noktada geleneksel hukuka göre savaş, egemen devletlerin çıkarlarını ya da haklarını korumak ve bunların zarara uğraması halinde bu zararı gidermek ya da zarar vereni cezalandırmak amacıyla devletlerin başvurduğu silahlı ve çok geniş kapsamlı girişimleri içine alan bir zorlama yoludur.¹⁸ Savaşın meşru bir hak olarak görüldüğü bu süreçte, savaşı engelleyecek ya da yasaklayacak girişimlere veya düzenlemelere rastlamak mümkün değildir. Aksine bu süreçte savaşın kurallarını düzenleyen savaş hukuku ile karşılaşmaktadır. Savaş hukuku, savaşan ülkelerin birbirleriyle ve savaşa katılmayan ülkelerle olan ilişkilerini düzenlemekte, ayrıca bireylerin savaştaki hak ve sorumluluklarını belirtmektedir.¹⁹ Bu

¹⁷Enver Bozkurt, v.d. , *Devletler Hukuku*, Ankara: Yetkin Basımevi, 2010, s. 311.

¹⁸Koçer, *a.g.e.* ,s. 88; Bozkurt, *a.g.e.* ,s. 311.

¹⁹M. Yasin Aslan, "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", *TBB Dergisi*, Sayı 79, 2008, s. 235.

dönem içinde önemli olan savaşın yapıp yapılmadığı değil, savaşın haklı olarak yapıp yapılmadığıdır. Dolayısıyla bu dönemde savaşın tek sınırı haklı olmasıdır.²⁰

Savaşın meşru bir gerekçeye dayandırılması yani savaşın haklı olması, uluslararası hukukun tek aktörü olacak şekilde devletlerin mutlak egemenliğine dayalı bir sistemin hâkim olduğu 17. yüzyıla tekabül eden modern uluslararası sistem kurulana kadar ahlaki ve geleneksel bir zorunluluk olarak görülmüştür.²¹ İlk olarak Romalılar tarafından geliştirilen haklı savaş kuramı, savaşın içsel haklılığından ziyade, daha çok savaş sırasında bir takım formalitelere uyulup uyulmadığıyla yani savaşın biçimsel yönüyle ilgilenmiştir.²² Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra haklı savaş doktrini Hıristiyan kilisesi tarafından kabul edilmiş ve geliştirilmiştir.²³ Başlangıçta Roma'nın aksine pasifist bir görünüm arz eden Hıristiyan dünyası, daha sonra, haklı savaş doktrinini Saint Augustine, Thomas Aquinas gibi düşünürlerin teolojik esaslara dayandırmaları ile birlikte savaş, dini saiklerle misyonerlik faaliyetlerinin sürdürmek için bir araç olarak kullanmaya başlamıştır.²⁴ Daha sonraki süreçte ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, haklı savaş kavramı, dini, felsefi ve ahlaki değerlerin dışına çıkıp sekülerleşerek 19. yüzyıla kadar varlığını korumuştur.²⁵

19. yüzyılda ilk olarak genel ahlak ilkeleri ve dini hükümlerle şekillenen savaş hukuku, birtakım uluslararası sözleşmelerle hukuki niteliğe kavuşmuştur. Bu süreçte 1864 karadaki silahlı kuvvetlere mensup yaralıların iyileştirilmesine dair *Cenevre Sözleşmesi*, savaş yöntem ve araçlarını düzenleyen ilk sözleşme olan 1868 *St. Petersburg Bildirgesi*, kara savaşlarının örf ve âdet kurallarına uymasını düzenleyen 1899 *La hey Sözleşmeleri* gibi pek çok sözleşme imzalanarak savaşın kuralları belirlenmeye ve insancılaştırılmaya çalışılmıştır.²⁶ Bu dönemde de savaş meşru bir hak olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Yürütülen çabalar, daha çok savaşın düzenlenmesi,

²⁰Bozkurt, *a.g.e.* , s. 311.

²¹Levent Ersin Orallı, “Uluslararası Hukukta Ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu” , *Tesam Akademi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, s. 104.

²²Tosun, *a.g.e.*

²³Fulya A. Ereker, “İlk Çağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 3, 2004, s. 6-7.

²⁴*A.g.e.* , s. 7.

²⁵Bozkurt, *a.g.e.* , 312.

Elif Uzun, “Haklı Savaş Düşüncesinin Batılı Kökenleri: İlk Çağdan Yirminci Yüzyıla Jus Ad Bellum Kavramı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 6, Sayı 21, 2010, s. 20.

²⁶Uluslararası Haç Komitesi, “Uluslararası İnsancıl Hukuk”, <https://www.icrc.org/eng/home/languages/turkish/files/uluslararasi-insancil-hukuk-sorulariniza-cevaplar-ihl-answers.pdf> (29.03.2017)

insancıllaştırılması ve tarafların kabul ettiği birtakım kurallarla belirli bir çerçevede yürütülmesi amaçlarını yansıtmaktadır.

Savaşın meşruiyetinin sorgulanması I. Dünya Savaşı'nın neden olduğu yıkımın yaşanmasıyla mümkün olmuştur. I. Dünya Savaşı'na kadarki süreçte meşru bir hak olarak görülen savaş bu noktadan sonra uluslararası sistemi tehdit eden bir olgu olarak görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla bu noktadan sonra düşünsel anlamda savaşa dair birtakım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Savaşın yarattığı yıkımın etkisi ile ilk defa savaşın meşruiyeti sorgulanmış ve barışın nasıl tesis edileceği ya da savaşın nasıl önlenilebileceği soruları üzerine entelektüel çabalar gelişmeye başlamıştır.²⁷ I. Dünya Savaşı, savaşın devletlerin dış politikalarında başvurabilecekleri rasyonel bir araç olmadığını göstermesi ve savaşın önüne geçmenin nasıl mümkün olacağı konusu üzerine yoğunlaşmaya başlanması bakımından tarihsel bir kırılmadır.²⁸ Nitelim Uluslararası İlişkiler'in de bir disiplin olarak doğuşu bu çabaların bir ürünü olmuştur. Bu sayede geliştirilen fikirsel çabalar akademik bir kimlikle kurumsallaşmış ve bu konu üzerine kitaplar yayınlanmış, kürsüler kurulmuş ve bunların yanında İngiltere'de kurulan *Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü*, ABD'de kurulan *Dış İşleri Konseyi* gibi üniversite dışı kurumlarda da özelde savaş genelde uluslararası ilişkiler konuları üzerine çalışılmıştır.²⁹ Sonuç olarak bu süreçte daha önceki dönemlerin aksine savaş düzenlemek ve savaşın hukuku üzerine düşünmek yerine, savaşı önlemek için çalışmalar yapılmıştır.

Dönemin fikirsel durumunu yansıtan ve Uluslararası İlişkiler disiplinini ilk kuramı olan idealizm, savaşın önüne geçilmesi için birtakım argümanlar geliştirmiştir. Buna göre uluslararası siyasetin yenilenmesi ve beraberinde barışın tesis edilmesi iki eksende gerçekleşmelidir.³⁰ Birinci eksen, iç siyasetin yenilenmesidir ve bu eksen, demokrasinin konsolidasyonu ve serbest ticaretin gelişmesi ile mümkündür. Çünkü demokrasi savaşta çok sayıda can kaybı ve de maddi kayıplar veren halkın karar alma sürecinde etkili olmasını sağlayarak, siyasal seçkinlerin şiddet eğilimlerini törpüleyecek ve serbest ticaret de devletler arasında karşılıklı bağımlılığı artırarak savaşları

²⁷Colin S. Gray, *War, Peace And International Relations*, London: Routledge, 2007, s. 75-77.

²⁸Erdem Özlük, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Soy Kütüğü", *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*", Yıl 9, Sayı 17,2009, s.243-244.

²⁹A. Nuri Yurdusev, " 'Uluslararası İlişkiler' Öncesi", *Devlet Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.25-27.

³⁰Emre Ozan, "Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14, 2014, s. 5.

önleyecektir.³¹ İkinci eksen savaş öncesinde geçerli olan gayriahlaki sistemin değiştirilmesidir. Gizli diplomasi ve gizli anlaşmalarla yürütülen sistemin yerini şeffaflık almalı ve iç hukuktaki normlar uluslararası alana yansıtılmalıdır. Kısaca uluslararası siyasette hukukun üstünlüğü sağlanmalı, bunun güvencesi olarak da uluslararası örgütler güçlendirilmelidir.³²

Düşünsel anlamda yürütülen bu entelektüel girişimler pratikte hukuki birtakım uygulamalarla vücut bulmuştur. 1920’de kurulan MC ile savaş ilk kez, evrensel nitelikte olmasa da, belirli hallerde haksız fiil olarak ilan edilmiştir.³³ MC Misakı’nın getirdiği düzenleme ile devletlerin aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek için önce barışçıl yöntemlere başvurmaları zorunlu hale getirilmiş, ancak bu yöntemlerin başarısızlığa uğraması halinde devletlerin savaşa başvurma hakkının olduğu kabul edilmiştir.³⁴ Başka bir ifadeyle yasaklanmasa da belirli hallerde haksız fiil haline gelen savaş, haksız fiil olduğu oranda da uluslararası sorumluluk doğurmaktadır. Savaşa dair yaklaşımların değişimi için önemli bir simge olan 1928 *Briand-Kellogg Paktı* savaşı ilk kez yasaklayan düzenleme olması hasebiyle bir başka tarihsel kırılmayı temsil etmektedir.³⁵ Ancak savaşı, ulusal politikanın bir aracı olarak yasaklayan *Briand-Kellogg Paktı* yalnızca taraf devletler için bağlayıcı olduğundan savaşın evrensel düzeyde yasaklanması henüz söz konusu değildir. Savaşa karşı duruşun değişimi açısından her iki düzenleme de önemli olmakla birlikte uygulamada yeterli olamamışlardır.

Gerçekleştirilen tüm çabalara rağmen bir dünya savaşı daha çıkmış ve diğerine oranla daha aşırı boyutlara uzanan bu savaşın yaşanması, savaş karşıtı tutumun keskinlik kazanması sonucunu doğurmuştur. II. Dünya Savaşı’ndan sonra 1945’te kurulan BM ile meşru müdafaa ve Güvenlik Konseyi (GK) kararı ile yapılacak olan savaşlar istisna olarak kabul edilerek, savaş ilk kez evrensel anlamda yasaklanmıştır.³⁶ BM ile gelen yasak gerek MC Misakı gerekse *Briand-Kellogg Paktı*’na göre daha kapsamlı ve geneldir. Savaş kavramı yerine “kuvvet kullanma” kavramını tercih eden BM yalnızca kuvvet kullanmayı

³¹Scott Burchill, “Liberalizm”, Scott Burchill v.d. , *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, çev. Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan, İstanbul: Küre Yayınları, 2012, s. 85.

³²Ozan, *a.g.e.* , s. 5.

³³Bozkurt, *a.g.e.* , s. 312.

³⁴Funda Keskin, “BM ve Kuvvet Kullanma”, *Avrasya Dosyası (BM Özel)*, Cilt 8, Sayı 1, 2002, s. 151.

³⁵*A.g.e.* , s. 312.

³⁶Bozkurt, *a.g.e.* , s. 312.

değil, kuvvet kullanma tehdidini de yasaklamıştır.³⁷ Ancak, tıpkı daha önce MC Misakı'nda ve *Briand-Kellogg Pakti*'nda savaşın tanımlanmamış olması gibi, BM Antlaşması'nda yasaklanan savaşın tanımı yapılmamış ve dahası kuvvet kullanma gibi konuya dair kullanılan diğer kavramların da tanımı yapılmamıştır.³⁸ Dolayısıyla, hangi tür kuvvet kullanmanın yasak olduğu konusunda bile sorunlar ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan düşünsel anlamda da savaşa karşı yaklaşımlar gelişmeye devam etmiştir. Bugün Uluslararası İlişkiler disiplinin ortodoks kuramı olarak kabul edilen realizm, idealizm'in uluslararası alanda kalıcı barışı temin etme yolunda geliştirdiği fiili politikaların savaşı önleme noktasında başarısız olduğu eleştirisi üzerinden hareket ederek, savaşı anlamak ve önlemek için güç dengesi gibi yeni kavramları Uluslararası İlişkiler terminolojisine yerleştirmiştir.³⁹ Entelektüel çabaların bu şekilde artıyor olması savaş karşıtı düşüncelerin artıyor olması noktasında önemlidir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra önemli olan bir diğer olgu da savaş suçları ile insanlığa karşı işlenmiş suçların aktif şekilde cezalandırılmasıdır.⁴⁰ Aslında genel anlamda savaş suçlarının cezalandırılması ilk olarak I. Dünya Savaşı'ndan sonra gündeme gelmişse de uygulamaya geçilmemiştir. Ancak II. Dünya Savaşı'nın hem insanlık hem de ekonomik olarak maliyetinin yüksek olması cezalandırma düşüncesini fiiliyata geçirmiştir. Savaş sonunda kurulan Tokyo ve Nürnberg Uluslararası Ceza Mahkemeleri, savaş suçu ve insanlığa karşı suç işlemiş kişileri çoğunlukla idam ve uzun süreli hapis cezalarıyla olmak üzere cezalandırmışlardır.⁴¹ II. Dünya savaşı ile beliren bu eğilim, daha sonraki süreçte de devam etmiştir ve hatta bu yönde daimî bir uluslararası ceza mahkemesi kurulmuştur.⁴²

Sonuç olarak genel anlamda değerlendirildiğinde, egemen devletlerin meşru bir dış politika aracı olan savaş, önce düzenlenmiş sonra sınırlandırılmış ve nihayetinde de 20. yüzyılda suç ilan edilerek yasaklanmıştır. Elbette ki hukuki anlamda gerçekleşen bu gelişmeler algısal anlamda meydana gelen değişikliklerin bir çıktısıdır ve bu savaş karşıtı

³⁷Keskin, *a.g.e.*, s. 153.

³⁸*A.g.e.*, s. 153.

³⁹Davut Ateş, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm/Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2009, s. 17.

⁴⁰Muzaffer Ercan Yılmaz, "Westphalia'dan Günümüze Savaş", Mustafa Aydın v.d. (der.), *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe Seçme Makaleler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 80.

⁴¹Yılmaz, *a.g.e.*, s. 80.

⁴²*A.g.e.*, s. 81.

algıların yoğunlaşmasının sebebi de 20 yüzyılda yaşanan savaşların aşırılaşmasıdır. Bu nedenle 20. yüzyıl itibari ile savaş karşıtı yaklaşımlar ivme kazanmış ve savaşın hiçbir açıdan meşruiyeti kalmamıştır. Ne var ki hukuki ve düşünsel anlamda yaşanan bu olumlu gelişmeler pratikte aynı şekilde vuku bulmamıştır ve aynı dönemde dünya savaşlarından sonra savaşlar yaşanmaya devam etmiştir. Ayrıca belirlenen kuralların müeyyidelerinin uygulanması da hukuki olmaktan çok siyasi nitelik arz etmiş, bunun sonucu olarak da devletler arasında çifte standart gibi bir takım uygulamalara başvurulmuş ve bu uygulamalar nedeniyle düzenlemelerin güvenilirliği zedelenmiştir.

SAVAŞIN MADDİ BOYUTUNDA YAŞANAN GELİŞMELER

Savaşın maddi boyutu başlığı, savaşın araçlarında yaşanan değişimi ve bunun sonuçlarını, savaşın aktörlerinde yaşanan gelişmeleri ve hem savaşların stratejisinde yaşanan gelişmeleri hem de savaşların coğrafyasında yaşanan gelişmeleri kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Savaşın bu boyutunda yaşanan gelişmeler temelde teknolojinin gelişmesi ile savaş araçlarının kapsamının artışı ve küreselleşme ile de devlet dışındaki aktörlerin etkinlik kazanmasına bağlı olmaktadır. Ayrıca savaşın coğrafi anlamda kapsadığı alanda ve genel olarak savaşların yaşandığı coğrafyalar bağlamında bir takım değişiklikler yaşanmıştır. Savaşın düşünsel ve hukuki boyutunda değinildiği gibi savaşın maddi boyutunda yaşanan bu gelişmelerin de ekseriyeti 20. yüzyıl menşelidir.

Savaşın Yürütüldüğü Araçlarda Meydana Gelen Gelişmeler

Öncelikli olarak teknolojinin gelişmesiyle birlikte savaşların araçları çeşitlenmiş ve daha etkili hale gelmiştir. Bu noktada savaşı üç boyutlu hale getiren uçaklar ayrıca bir önemi haizdir. I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce geliştirilen uçaklar aracılığıyla, savaşlarda karalar ve denizler yanında semalar da kullanılmış, dolayısıyla savaş üç boyutlu bir hal almıştır.⁴³ Bu durum aynı zamanda siper savaşı anlayışının ortadan kalkmasına neden olmuştur. Çünkü artık havadan askeri ve sivil hedef ayrımı gözetmeksizin yapılan bombardımanlarla önceki dönemlerde yalnızca cephelerde yürütülen savaşlar cephe gerisine taşınmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da savaşlarda hayatını kaybeden sivillerin sayısı ve yaşam alanlarında meydana gelen hasarın ölçüsü dramatik biçimde artmıştır.⁴⁴ II. Dünya Savaşı'na devletler, I. Dünya

⁴³Uşaklı, *a.g.e.* ,s. 61.

⁴⁴Milton Leitenberg, "Deaths in Wars and Conflicts in the 20th Century", *Cornell University Peace Studies Program*, August 2006, s. 5.

Savaşı'na oranla çok daha fazla uçakla katılmışlardır ve buna orantılı şekilde de çok daha fazla sivil hayatını kaybetmiştir. Sonuç olarak uçaklar savaşların alan olarak kapsamını genişleterek savaşın yıkıcılığının arttırmıştır. Ayrıca uçaklarla devletler, geniş bir alanda hızlı kontrol imkânı elde etmiş ve gözlem, keşif gibi savaş sırasında hayati önemi olan bilgileri doğru ve hızlı şekilde öğrenebilmişlerdir.⁴⁵ Bu nedenle savaşlarda uçakların önemi gelişen teknoloji ile birlikte artmaya devam etmektedir. 20. yüzyılda kullanılmaya başlayan ve uçaklara bağlantılı şekilde öneme sahip olan uçak gemileri ise bugün en büyük savaş makineleri olarak tanımlanmaktadır.⁴⁶

Uçaklar kadar sivil ölümleri üzerinde etkili olan ve yine II. Dünya Savaşı ile etkisini ciddi anlamda hissettiren diğer savaş araçları olarak kitle imha silahları görülmektedir. Kitle imha silahları, biyolojik, kimyasal ve nükleer olan tüm silahları kapsamaktadır. Aslında kimyasal silahların tarihi çok eski zamalara kadar dayanmaktadır. M.Ö. 600 yılında bir takım zararlı kimyasalları içeren Helleborus bitkisinin kökleri Kirrha kuşatması sırasında Atinalı diktatör Solon tarafından içme suyunun kirletilmesinde kullanılmıştır. Bu dönemde ayrıca Spartalılar savaşlarda kükürtlü duman, Çinliler arsenik trioksit dumanı, Romalılar arsenik dumanını kullanmışlardır. Benzer şekilde M.Ö. 431–404 yılları arasında Peleponnez Savaşı'nda Spartalılar tarafından sülfür ve yanmış zift kullanılmış ve M.Ö. 190 yılında da Kartaca İmparatoru Hanibal Bergamalılarının gemilerine yılan zehri içeren kil yığınları fırlatmıştır. Daha yakın bir tarihte 1346'da Tatarlar vebalı cesetleri mancınıkla atarak kullanmışlardır.⁴⁷ Ancak 20. yüzyılda kullanılan kitle imha silahları pek çok açıdan eski dönemdeki silahlardan ayrılmaktadır. İlk olarak, bu silahları daha önceki dönemlerden ayıran özellik kullanım amacıdır. 20. yüzyıldan önceki dönemlerde kullanılan kitle imha silahları cephedeki askerin savaşma azmini ve yeteneğini kırmaya yöneliktir, ancak 20. yüzyılda kitle imha silahları daha çok sivilleri hedef almıştır ve yaşam alanlarını tahrip etmiştir.⁴⁸ Diğer noktaysa 20. yüzyılda geliştirilen kitle imha silahları eskisine oranla çok daha etkili olmuştur. Büyük bir alana

⁴⁵Sean Foley, "World War II Technology That Changed Warfare- Radar And Bombsights", *Adademic Symposium of Undergraduate Scholarship*, January 2011, s. 70-74.

⁴⁶Uşaklı, *a.g.e.* ,s. 62.

⁴⁷Kimyasal silahların kullanımının kronoloji tarihi için Bkz. *a.g. e.* , s. 67.

⁴⁸Sebastian Heselhaus, "International Law And The Use Of Force", Aaron Schwabach, Arthur John Cockfield (ed.), *International Law And Institutions*, Oxford: EOLSS Publisher, 2009, s. 61.

sirayet edebilen bu silahlar kısa süre içerisinde milyonlarca insanın hayatına neden olacak kapasiteye sahip olmuşlardır.

I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İtalya'da kolera, St. Petersburg'da da veba hastalığını yaydığı iddi edilmektedir.⁴⁹ Japonya II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar işgal ettiği Mançurya'daki evlere şarbon sporları püskürtmüştür.⁵⁰ Bu örneklerde ve benzeri pek çok örnekte kitle imha silahları ile yapılan saldırıların aslında cepheden daha çok yaşam alanlarını hedef aldığı görülmüştür. Kimyasal ve biyolojik silahlara oranla daha büyük etkiye sahip olan nükleer silahlarla da yine 20. yüzyılda, II. Dünya Savaşı esnasında tanışılmıştır. ABD'nin Japonya'ya atığı iki atom bombası on binlerce sivilin hayatına mal olmuştur. ABD'nin 6 Ağustos 1945'de Hiroşima'ya attığı atom bombası, 300.000 nüfuzlu kentte 78.000 kişinin ölmesine, 80.000 kişinin yaralanmasına, 60.000 kadar evin tamamen ya da kısmen tahrip olmasına ve de binlerce insanın kaybolmasına neden olmuştur.⁵¹ 9 Ağustos'ta Nagasaki'ye yaptığı saldırı da ise patlamada, ısı, radyasyon etkisiyle totalde yaklaşık olarak 74.000 kişi hayatını kaybetmiştir.⁵²

Savaş araçlarında meydana gelen bu iki büyük gelişmenin yanında, pek çok güçlü silah ve mühimmat geliştirilmiş, mevcut olanların ise kapasitesi arttırılmıştır. Yeni teknolojiler silahların menzilinı arttırmakta, reaksiyon süresini azaltmakta ve insan kapasitesini aşacak şekilde savaş alanının koşullarını değiştirmektedir.⁵³ Silahların kapasitesindeki bu artışın, savaş süresinde sivillerin yaşamına çok ciddi etkileri olmuştur. Bu anlamda ünlü tarihçi Eric Hobsbawm'ın *Aşırılık Çağı* olarak nitelendirdiği 20. yüzyılın en belirgin özelliği devletlerin ana aktör olarak yer aldıkları kitlesel kıyımlar olmuştur.⁵⁴ 1930'larda ilk defa savaşlarda ölen sivil sayısı ölen asker sayısını geçmiştir.⁵⁵

⁴⁹Serdar Özkaya, *Biyolojik Silahlar ve Savaşlarda Kullanımı*, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, 2010, s 4.

⁵⁰A.g.e. , s. 4.

⁵¹Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000, s. 176.

⁵²Ferhat Pirinççi, "Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 377.

⁵³Sait Yılmaz, "Güvenlik ve İstihbarat: Geleceğin Savaşları", <http://www.beykent.edu.tr/WebProjects/Web/egitim.php?CategoryId=896&ContentId=576&phpMyAdmin=26b1ab37aa748d52c4747d623bec741b> (29.03.2017)

⁵⁴Evren Balta, "Uluslararası Savaş", Evren Balta (ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 263.

⁵⁵Leitenberg, a.g.e., s. 3.

I. Dünya Savaşı'nda yaşanan ölümlerin yalnızca % 5'i sivil ölümleriyken bu oran II. Dünya Savaşı'nda %66'ya çıkmıştır.⁵⁶

Savaş teknolojilerinin gelişmesinin savaşlarda neden olduğu başka bir değişim de askerler üzerinde meydana gelmiştir. İnsansız hava aracı gibi yeni teknolojilerin varlığıyla geleneksel anlamda savaşın aracı olarak görülen büyük orduların yerini, sayıca daha az ama daha esnek ve profesyonel ordu tipi almaya başlamıştır.⁵⁷ Ayrıca insan faktörünün etkisini kısıtlayacak savaşçı robotların envantere girmesi konusundaki çalışmalar yoğun bir şekilde sürmekte ve dolayısıyla da insanlar savaş aktörü olmaktan çıkarılmaya başlanmaktadır.⁵⁸

Savaş teknolojilerinde meydana gelen bir diğer değişim de askerlerin savaşı uzaktan yürütebilmesinin bir sonucu olarak savaşın vahşetinden etkilenmemeleridir. Günümüz savaşlarında gemi, uçak ve denizaltılarda kullanılan uzun menzilli radara yakalanmayan seyir füzeleri gibi yüksek teknolojiye sahip olan araçlar, aynı zamanda savaşların kaba kuvvete dayanan vahşi yüzünü maskeleymiş, savaşa uzaktan icra edilen temiz bir bilgisayar oyunu izlenimini kazandırmıştır.⁵⁹ Ancak ölüm, acı, kan ve gözyaşı savaşın içeriğinde bulunan gerçeklerdir ve bu gerçekler teknolojinin gelişimiyle daha dehşet verici hale gelmiştir. Yaşanan değişim ise savaşları uzaktan yürüten askerlerin bu dehşeti cephedeki bir askerle aynı şekilde hissedememesidir. Örneğin uydu haberleşmesi sayesinde, fiziken tamamen uzak olduğu muharebe sahasındaki bir yer hedefine taarruz eden insansız hava aracı pilotunun, gerçekleştirdiği eylemin hedefteki tahrip edici sonuçları özünde değişmeyecektir ama pilotun bunu muharebe sahasında geleneksel araçlarla, kendisine kısa mesafe uzaklıkta bulunan rakibi ile savaşması gibi hissetmesi mümkün olmayacaktır.⁶⁰

Teknolojinin gelişimine bağlı olarak savaşa yeni kavramlar girmiş ve savaş farklı bağlamlar üzerinden de yürütülebilir hale gelmiştir. Elektronik savaşlar, bilgi savaşları ve siber saldırılar gibi 20. yüzyılda karşılaşılan savaş türleri gittikçe yaygınlık kazanmaktadır.⁶¹ Zaten teknolojik araçların savaşlarda yer edinmesi savaşı yalnızca fiziki

⁵⁶Balta ,*a.g.e.* , s. 263.

⁵⁷Andrew Heywood, *Siyaset*, çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara: Adres Yayınları, 2010, s. 479.

⁵⁸Uşaklı, *a.g.e.* , s. 103.

⁵⁹*A.g.e.* , s. 103.

⁶⁰*A.g.e.* , s. 103.

⁶¹*A.g.e.* , s. 109–111.

bir savaş olmaktan çıkarmış aynı zamanda savaşı bir bilgi ve yönetim süreci haline getirmiştir.⁶² 20. yüzyıl savaşlarında bilginin önemini göstermek açısından 1967 Arap-İsrail Savaşları iyi bir örnektir. Altı Gün Savaşı olarak da bilinen bu savaş öncesinde İsrail, ABD ve İngiltere'nin desteğiyle Mısır askeri istihbarat ve radar sistemini felç etmiştir.⁶³ Bu sayede Mısır hava kuvvetleri daha yerdeyken etkisiz hale getirilmiş ve aslında savaşın altı gün sürmesine de bu gelişme neden olmuştur.⁶⁴ Görüldüğü gibi artık devletler savaşlarda hem cephede hem siber alanda savaşmakta ve siber alanda sürdürülen savaşlar da hayati derecede önemli olmaktadır.

Nihayete bakıldığında teknolojinin gelişmesiyle savaş fiziki alan olarak üç boyutlu hale gelmiştir ve ayrıca devletler kendilerini korumak için savaşı hem fiziki mekânlarda hem de siber alanlarda yürütür hale gelmişlerdir. Teknolojiyle birlikte geleneksel savaş aletlerinin yanına yeni savaş araçlarının gelmesi savaşın kapsamını ve tahribatını arttırmıştır. Yapılan savaşlar çok sayıda sivilin hayatını yitirmesine neden olurken diğer taraftan da, kullanılan gelişmiş teknolojilere sahip silahlar ve savaşlarda özellikle de sanayi bölgelerinin hedef alınması çevreye kalıcı hasarlar vermektedir.⁶⁵ Dolayısıyla savaş, silahlarının neden olduğu hasar ve can kaybı, etki ettiği coğrafyanın genişliği, savaşın tarafları için bilgi ve teknolojinin önemi, savaşın yürütülüş biçimi ve savaşan askerlerin gözünde bu vahşeti perdeleme özelliği açısından aşırılmıştır.

Savaşın Aktörlerinde Meydana Gelen Gelişmeler

Savaşın bu boyutundaki gelişmeler küreselleşmenin etkisiyle uluslararası alandaki aktörlerin çeşitlenmesinden kaynaklanmaktadır. Bugün uluslararası sahnedeki aktörler yalnızca devletler olmadığı gibi, ortaya çıkan yeni aktörler devletleri alt edebilecek ya da onunla başa baş rekabet edebilecek niteliktedirler.⁶⁶ Bu bağlamda devletlerin yanında BM, NATO gibi uluslararası örgütler, AB gibi ulusüstü ve İspanya'daki Katalonya gibi ulusaltı yapılar, Oxfam gibi hükümet dışı örgütler, uluslararası şirketler, suç ve terör

⁶²Muharrem Gürkaynak, Adem Ali İren, "Reel Dünyada Sanal Açmaz: Siber Alanda Uluslararası İlişkiler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, 2011, s. 268.

⁶³Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Bursa: MKM Yayıncılık, 2012, s. 293.

⁶⁴A.g.e. , s. 293.

⁶⁵Hakan Altıntaş, "Savaşların Çevresel Boyutu ve Ekosistem Üzerindeki Geri Dönüşü Olmayan Etkileri", http://journals.manas.kg/mjsr/oldarchives/Vol04_Issue08_2003/325.pdf (29.03.2017)

⁶⁶Hüseyin Sevim, "Uluslararası İlişkilerde Küreselleşme Olgusu ve Ulus-Devlet Kavramını Yeniden Düşünmek", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 9, 2006, s. 104.

örgütleri gibi illegal örgütler de önemli aktörler olarak görülmektedir.⁶⁷ Aktörlerin çeşitlenmesi ve etkinliklerinin artmış olması savaş konusunda üç açıdan önemli olmaktadır: Birincisi, bu aktörlerle savaşın tarafları çeşitlenmiş, ikincisi devlet dışındaki aktörler de savaşın başlaması ve seyri üzerinde etkili olmuş ve son olarak savaş alanlarında bulunan aktörlerde çeşitlenme yaşanmıştır.

Öncelikli olarak genel kanıya göre, başlangıçta da belirtildiği üzere, savaşın tarafları devletlerdir ve bu savaşlar simetrik savaş olarak adlandırılmaktadır. Ancak aktörlerin çeşitlenmesiyle birlikte devletin savaşlar özelinde tekeli kırılmıştır ve diğer aktörler de savaşlarda taraf olarak yer almışlardır.⁶⁸ Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan asimetrik savaşlar bir tarafının ya da her iki tarafının da devlet olmadığı savaşları ifade etmektedir.⁶⁹ Dolayısıyla asimetrik savaşlar iç savaşları, gerilla savaşlarını, bağımsızlık savaşlarını ve terör örgütleriyle yapılan savaşları da kapsayan geniş bir yelpazeye sahiptir. Pek çok kuramcı tarafından bu savaşlar düşük yoğunluklu çatışmalar ya da küçük savaşlar olarak nitelendirilmektedir.⁷⁰

20. yüzyılda yaşanan savaşların çok büyük bir çoğunluğunu asimetrik savaşlar oluşturmaktadır. Öyle ki iki dünya savaşı, Arap-İsrail savaşları, Hindistan-Pakistan savaşları, Irak'ın önce İran'a sonra da Kuveyt'e saldırması, Falkland savaşları devletler arasında yapılan geleneksel savaş tipini yansıtırken diğer taraftan bu savaşlar dahilinde çok daha fazla asimetrik savaş yaşanmıştır.⁷¹ *Global Security*'ye göre 2010 yılında dünyada devam eden 37 silahlı çatışmadan sadece 6 tanesi iki devlet arasındaki geleneksel tanımlarla açıklanabilecek çatışmalardır. Buna karşılık Meksika ve Kolombiya'nın uyuşturucu kartellerine karşı verdiği mücadeleden, Kuzey Kafkasya'dan Belucistan'a, Uygur Özek Bölgesi'nden Laos'a, Nepal'den Afganistan'a, Nijerya'dan Gazze'ye dünyanın birçok sorunlu bölgesinde halen devam eden 31 çatışmanın⁷² geleneksel yaklaşımlarla açıklanması oldukça zor olmaktadır.⁷³ Bunların yanında 1945–1974

⁶⁷A.g.e. , s. 104.

⁶⁸Ian Clark, "Güvenlik Devleti", David Held, Anthony McGrew (ed.), *Küresel Dönüşümler*, Ankara: Phoneix Yayınevi, 2014, s. 215.

⁶⁹Evren Balta, a.g.e. , s. 263.

⁷⁰A.g.e. , s. 263.

⁷¹Geoffrey Parker, *Cambridge Savaş Tarihi*, çev. Füsün Tayanç Tunç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 467.

⁷²<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/index.html> (29.03.2017)

⁷³Metin Gürcan, "Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar", Atilla Sandıklı (ed.), *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş ve Çatışma Çözümleri*, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2012, s.72.

arasındaki dönemde 12 bağımsızlık savaşı⁷⁴ ve Bosna, Kosova, Liberya, Sierra Leone, Somali ve Ruanda gibi bir takım yerlerde de trajik kıyımlara sahne olan iç savaşlar yaşanmıştır.⁷⁵ Üstelik teknolojinin gelişmesine rağmen geleneksel silahlarla sürdürülen bu savaşlar daha acımasız olma eğiliminde olmuş ve daha fazla sivilin hayatını kaybetmesine ya da şiddet, tecavüz ve travma eylemlerinin yaşanmasına sebebiyet vermiştir.⁷⁶ Örneğin, 1994'te Ruanda'da yapılan kıyımda üç ay içerisinde sayıları 500.000 ile 800.000 arasında değişen Tutsi'nin (çocuklar da dahil) çoğu palalarla doğranarak katledilmiştir.⁷⁷ Ayrıca bu dönemde uyuşturucuya karşı savaş ya da teröre karşı savaş gibi söylemlerle savaşın kime karşı ya da nerede ne zaman yürütüleceği net şekilde belirtilmeden, sadece belirli pratikler dizisine atfen açılan savaşlarla, savaşın mekânsal ve uzamsal boyutu muğlâklaştırılmıştır.

Sonuç olarak bu süreçte devlet yerine daha çok diğer aktörlerin yer aldığı asimetrik savaşların sayısında çok ciddi bir artış gözlenmiştir. 20. yüzyılın bitiminden kısa süre sonra yaşanan 11 Eylül saldırılarından hemen ardından ABD Savunma Bakanlığı'nca yapılan ayrıntılı bir durum değerlendirmesinde, modern güvenlik ortamı ile 1970'li yıllardaki güvenlik ortamının bir kıyaslaması yapılmış ve günümüzde bir dünya savaşı ihtimalinin 1970'lere nazaran üç kat, ikiden fazla devletin katılacağı bir bölgesel savaş ihtimalinin ise yarı yarıya azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.⁷⁸ Yani bundan sonraki süreçte de bu savaşların yoğunlukla yaşanması kuvvetle muhtemeldir.

Aktörler açısından yaşanan gelişmelerin bir boyutu da aslında savaş kararının alınışında devletlerin karar alma mekanizmalarının diğer aktörler tarafından etkilenmesi noktasındadır. Dolayısıyla savaşın nedenleri analiz edilirken yalnızca devletler üzerinden bir okuma yapmak eksik kalacaktır. Çünkü özellikle silah şirketleri olmak üzere ticaret şirketleri ve özel askeri şirketler gibi devlet dışındaki aktörler çıkarları doğrultusunda devlet üzerindeki etkilerini arttırmışlardır. Bu nedenle savaşlara dair yapılan değerlendirmelerde doğru sonuçlara ulaşmak için devletin yanında onun kararlarına çeşitli yönlerden tesir eden diğer aktörler de dikkate alınmalıdır.

⁷⁴Evren Balta, *a.g.e.*, s. 263.

⁷⁵Parker, *a.g.e.*, s. 469.

⁷⁶Joshua S. Goldstein, John C. Pevehous, *Uluslararası İlişkiler*, çev. Haluk Özdemir, Ankara: BB101 Yayınları, 2015, s. 218.

⁷⁷Parker, *a.g.e.*, s. 465.

⁷⁸Metin Gürcan, " Bir Önceki Savaş İçin Hazırlanmak: Değişen Küresel Güvenlik Ortamının Geleneksel Savaş Olgusuna Etkisi", *Bilge Strateji*, Cilt 3, Sayı 5, 2011, s. 131.

Son olarak 20. yüzyılda savaş meydanlarında farklı amaçlarla bulunan pek çok sivil ve askeri aktöre rastlanmaktadır. Geleneksel olarak savaş alanlarında askerlerin yer alması beklenmekte ve bu durum doğal karşılanmaktadır. Savaşı teorik olarak yorumlayan Clausewitz savaş alanlarında görülen unsurları halk, ordu ve hükümet olarak belirtmiştir.⁷⁹ Ancak 20. yüzyılda bu üçlemenin yanına çok sayıda yeni unsur eklenmiştir. Aslında savaş alanlarındaki çeşitlenme 19. yüzyılda Kızılay ve Kızılhaç gibi yardım kuruluşlarının yanında savaş muhabirlerinin de muharebe meydanlarında yer almasıyla başlamıştır ve bu durum artarak devam etmektedir.⁸⁰ 20. yüzyılda ise bu artış yoğunluk kazanmış ve savaş alanlarında farklı görevlerle gelen pek çok aktörle karşılaşmıştır. Bu dönemde savaş meydanlarında BM kuruluşlarını, uluslararası örgütleri, çeşitli hükümetlerin temsilcilerini, silahlı kuvvetleri, medyayı, hükümet dışı kuruluşları, müteahhitleri, danışmanları ve akademik personeli kapsayan birçok aktör bulunabilmektedir.⁸¹

Bu unsurların içinde medyanın üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Zira medya, teknolojinin de yardımıyla, savaş alanlarında sürekli ve canlı yayın yaparak savaşları hiçbir dönemde olmadığı kadar günlük hayatın içine taşımaktadır. Medyanın bu eğilimi savaş süresince belirli konularda kamuoyunun oluşmasına neden olmuştur ve bu durum ise savaş planlayıcıları açısından medya faktörünün diğer tüm etkenler gibi değerlendirilmesi gerekliliğine yol açmıştır.⁸² Buna en iyi örnek olarak ABD'nin Somali müdahalesinde CNN'nin rolü gösterilebilmektedir. Müdahaleden önce ekranlarda görüntülenen savaş, açlık ve yoksulluk görüntüleri ile iktidar bölgeye yönelik adım atmaya zorlanmıştır.⁸³ Nihayetinde müdahale yapıldıktan sonra ise ekranlarda yer alan 18 Amerikan askerinin öldüğü haberleri ve bir Amerikan askerinin cesedinin sokaklarda sürüklenmesi görüntülerinden sonra oluşan kamuoyu, bu sefer hükümeti bölgeden çekilmeye zorlamıştır ve bu kamuoyu neticesinde de Amerikan askerleri dört ay içinde

⁷⁹Haldun Yalçınkaya, Kadir Tamer Türkeş, "Yirmi Birinci Yüzyılda Çatışma Alanlarında Görülen Yeni Unsurlar", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2008, s. 57.

⁸⁰Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 57.

⁸¹Dcaf and Geneva Call, "Armed Non-State Actors: Current Trends and Future Challenges", *Dcaf Horizon Working Paper*, No. 5, 2015, s. 6.

⁸²Andrew Puddephatt, "Voice Of War: Conflict And The Role Of The Media", *International Media Support*, April 2006, s. 4.

⁸³Haldun Yalçınkaya, "Savaşlarda Asker Medya İlişkilerinin Geldiği Son Aşama: İliştirilmiş Gazetecilik", Mustafa Aydın v.d. (der.), *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe Seçme Makaleler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 142.

bölgeden çekilmiştir.⁸⁴ Dolayısıyla medya en çok kamuoyu yaratarak savaşlar üzerinde belirleyici olma noktasında etkili olan bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Aktörlerin sayısındaki ve etkisindeki bu artışla savaş devletlerin özelinde bir konu olmaktan çıkmıştır. Devlet dışındaki aktörler de devlet kadar savaş konusu üzerinde ehlileşmiş görünmektedir. Başka bir ifadeyle bu aktörler de dolaylı da olsa savaş kararları almakta ve savaşmaktadırlar ve de savaşların gidişatını değiştirebilmektedirler. Bu nedenle 20. yüzyılda savaşın aşırılaşan başka bir boyutunu da, savaşa müdahil olan aktörlerin çeşitliliği ve bunların savaş üzerindeki tesiri oluşturmaktadır.

Savaşın Coğrafyasında ve Stratejisinde Meydana Gelen Gelişmeler

Geleneksel savaşlar ya da cephe anlayışı ile yürütülen savaşlar belirli bir alanla sınırlı olmakta ve dolayısıyla sadece cephedeki askeri ilgilendirmekteydi. Ancak 20. yüzyıl ile bu yaklaşım da değişime uğramıştır. İlk olarak yüzyılın başında yaşanan I. Dünya Savaşı ve daha sonrasında yaşanan II. Dünya Savaşı ile sınırlı savaş anlayışı ortadan kalkmış ve bunun yerine topyekûn savaşla karşılaşmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi silah araçlarının etkisiyle savaşlar cephe gerisine sivillerin hayatlarına kadar taşınmıştır. İki dünya savaşıyla yaşanan bu değişiklik kalıcı olmamıştır ve dünya savaşlarından sonra yeniden her ne kadar net bir cephe olmasa da sınırlı savaş anlayışına geri dönmüştür.

Sınırlı savaş anlayışı geri dönmüşse de bu sefer coğrafi olarak başka bir değişiklik dikkat çekmektedir. Tarihsel süreçte daha çok Avrupa'da yaşanan savaşların, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar olan süreçte, az gelişmiş bölgelerde yaşandığı görülmektedir.⁸⁵ Soğuk Savaş döneminde iki büyük güç doğrudan karşı karşıya gelmeden Kore, Vietnam gibi farklı bölgeler üzerinde pek çok defa çatışmışlardır. Soğuk Savaşın bitişinden sonra yaşanan savaşlar ise daha çok küresel ekonomiye entegre olmuş ticari bölgelerin dışında, ekonomik olarak gelişmemiş eski Demir Perde ülkelerinde ve Üçüncü Dünya devletlerinin çoğunlukla yer aldığı Asya ve Afrika'da yoğunlaştığı görülmektedir.⁸⁶ Bu dönemde savaşların önce coğrafi genişliğinin devasa boyutlara

⁸⁴A.g.e. , s. 142.

⁸⁵Uşaklı, a.g.e. , s. 151.

⁸⁶A.g.e. , s. 152.

ulaşması ve daha sonra sınırlanarak özellikle belirli bölgelerde yoğunlaşması, savaşın başka bir aşırı özelliği olarak görünmektedir.

Strateji noktasına gelince, 20. yüzyılda savaşların yürütülmesinde meydana gelen değişiklikler pek çok teorisyen tarafından açıklanmaya çalışılsa da (çalışmanın kapsamını aşmamak adına) burada en çok kabul gören Lind ve arkadaşlarının sınıflandırılmasına yer vermek doğru olacaktır. William S. Lind, Colonel Keith Nightengale, Captain John F. Schmitt, Colonel Joseph W. Sutton, ve Lieutenant Colonel, Gary I. Wilson tarafında yazılan ve 1989 yılında Marine Corps Gazetesinde yayımlanan yazıda savaşın evrimi stratejik ve teknolojik alandaki değişimler üzerinden sınıflandırılmıştır.⁸⁷ Onlara göre savaşın evrimi beş aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşama ulus-devlet öncesinde olan savaşları içine almaktadır.⁸⁸

İkinci aşama, birinci nesil savaşlarını anlatmaktadır. Birinci nesil savaşları çok sayıda piyade ve geleneksel silahlarla, sınırlı bir alandan gerçekleştirilmektedir. Birinci nesil savaşlarda alanda, topçu ve süvari piyadeyi sınırlı olarak destekleyebilmektedir, kazanan birkaç gün içinde belli olmakta, mevzilenme, manevra ve aldatma hoş karşılanmamaktadır.⁸⁹ Üçüncü aşamada ikinci nesil savaşları yaşanmaktadır ki bu savaşın stratejilerini teknoloji belirlemiştir. Sanayi devriminden sonra teknolojinin gelişmesi savaş araçlarına da yansımış ve zirvesi I. Dünya Savaşı olan ikinci nesil savaşlarında kullanan görece olarak gelişmiş silahlar savaş alanlarını genişletmiştir.⁹⁰ Dördüncü aşamada yer alan üçüncü nesil savaşlarının zirvesi Körfez savaşıdır. Bu savaşlar aynı zamanda manevra savaşları olarak adlandırılmaktadır. Çünkü bu savaşlarda izlenen yöntem düşman hattını bir manevrayla yardıktan sonra düşman kuvvetlerini çevreleyerek yok etmektedir.⁹¹

Son olarak beşinci aşama ise günümüzde devam eden dördüncü nesil savaşlarından oluşmaktadır. Bu savaşlar aslında daha çok asimetrik savaşları yansıtmaktadırlar. Bu savaşların zirvesi ABD'nin Irak ve Afganistan işgalidir. Dördüncü

⁸⁷W. S. Lind, v.d., "The Changing Face of War: Into the Fourth Generation," Marine Corps Gazette, Ekim 1989, 22-26.

<http://globalguerrillas.typepad.com/lind/the-changing-face-of-war-into-the-fourth-generation.html>
(29.03.2017)

⁸⁸Gürcan, *Bir Önceki Savaş...*, s. 132.

⁸⁹A.g.e.,s. 132.

⁹⁰A.g.e.,s. 150-151.

⁹¹A.g.e.,s. 152-153.

nesil savaşları düzenli ordular yerine gayri nizami harp türevleri olarak adlandırılan gerilla savaşlarına benzemektedir. Dolayısıyla savaşan dağınık direniş gruplarının taktiği uzun süreli ve düzenli olarak rakibi yıpratarak galibiyet kazanmaktır.⁹² Bu savaşlar daha geleneksel araçlarla sürdürülmekte ve düzenli ordular açısından üstesinden gelinmesi zor bir yapıda olmaktadır. Bu tür savaşlar ABD'nin Vietnam'da başarısız olmasından sonra ivme kazanmıştır.⁹³

Bu anlamda savaşın stratejilerinde tarihsel süreç içerisinde değişimler olduğu açıktır. Savaşların değişen teknikleri içeriklerine de etki etmiş, stratejilere oranla şiddet de yoğunlaşmıştır. Bu minvalde 20. yüzyıla tekabül eden ikinci, üçüncü ve dördüncü nesil savaşları şiddetin yoğun olarak siviller üzerinde yaşandığı savaşlar olmaktadır. Bu savaşlar çevreye en fazla zarar veren, en fazla canlının hayatına kasteden, sivillerin günlük yaşamına en fazla tesir eden ve yaşam alanlarına verdiği zarar açısından en fazla maliyetli olan savaşlardır.

SONUÇ

Yapılan değerlendirmelere bakıldığında 20. yüzyıla kadar egemen devletlerin meşru bir dış politika aracı olan savaş, bu döneme kadar sadece düzenlenmiştir. I. Dünya Savaşı, savaşın meşruiyetinin sorgulanmasının önünü açmış ve savaşa karşı yaklaşımlar bu dönemde değişmeye ve bir disiplin altında akademik anlamda kurumsallaşmaya başlamıştır. Nihayet II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Birleşmiş Milletler savaşı evrensel bir suç olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla savaşın algısal boyutunda bir değişim olduğu gerçektir. Zira meşru bir araç olan savaş evrensel bir suç haline gelmiş, onu düzenlemek adına yapılan hukuki düzenlemeler de onu yasaklamak için yapılır hale gelmiştir. Ancak tarihsel süreç içinde savaş üzerindeki algının olumsuz seyir izlemesi iyi bir gelişme gösterirken, ne bu olumlu gelişme ne de hukuki sınırlamalar savaşları önleyebilmiştir. Üstelik yapılan savaşlar eski dönemlere oranla çok daha yıkıcı bir nitelik arz etmektedir. Ayrıca savaşlar üzerinde bir değişim olduğu düşüncesi, yaşanan bu savaşlardaki geleneksel savaş tanımına uymayan unsurlardan kaynaklanmaktadır.

Daha önce ifade edildiği gibi geleneksel anlamda yapılan tanımlarda savaşlar iki devlet arasında, bir amaç için yaşanan, yoğun ve sürekli şiddet eylemlerini

⁹²Ernesto Che Guevara, *Guerrilla Warfare: A Method*, Peking: Foreign Language Press, 1964, s. 20-22.

⁹³A.g.e.,s. 153-159.

yansıtmaktadır. Hatta bu noktada savaşı, diğer çatışmalardan ayırmak için bazı kriterleri benimseme eğilimine gidilmiştir. Bu anlatı üzerinden 20. yüzyılda ivme kazanan hem fiziki alanda hem de siber alanda devlet dışındaki aktörlerle yürütülen savaşların bir değişim gibi algılanması doğaldır. Ancak savaşın araçlarının etkisiyle kapsamındaki değişiklikler, coğrafyasının yer olarak ya da kapsam olarak değişmesi, savaşların yürütülüş biçimlerinin değişmesi ya da aktörlerdeki değişiklikler aslında savaşın değişimini yansıtmaktan ziyade devlet merkezli savaş tanımlamasının yanlışlığını işaret etmektedir.

Özelde savaş genelde uluslararası ilişkiler devlet söylemi çerçevesinde oluşmuştur.⁹⁴ Ancak bu durum kaçınılmaz olarak bir takım yanlısamlara ya da sakıncalara neden olmaktadır. Öncelikli olarak savaşın devletlerle özleştirilip diğer çatışmaların ayrı olarak değerlendirilmesi, iki devlet arasında yapılan savaşların meşruiyetinin sorgulanmasına set çekmekte bir anlamda onu ayrıcalıklı hale getirmektedir. Aslında bu yaklaşım temelde meşru şiddet tekelinin devlette olduğu dolayısıyla toplu şiddet üretilecekse bunu ancak devletlerin yapabileceği düşüncesinden doğmaktadır.⁹⁵ Doğal olarak bu tür bir algılama ile devletler uluslararası alanda meşru şiddet üreticisi olarak görüleceklerdir.⁹⁶ Fakat gerçek dünyada devletler şiddet tekeliyi sağlayamayıp hem diğer aktörlerle savaşmışlar hem de diğer aktörler kendi aralarında savaşmışlardır. Neticede bu kurgunun özellikle diğer aktörlerin etkinliklerinin artması ile gerçeği yansıtmaktan uzak olduğu görülür hale gelmiştir.

Savaşın devletle özdeş anlatılmasının daha önemli olan diğer sakıncası ise, iç savaşlar ve bağımsızlık savaşları gibi geleneksel okumada çatışma olarak gösterilen savaşların, iki devlet arasında olan savaşlara göre nispeten önemsiz ya da ikincil derecede önemli algılanmasının ortaya çıkıyor olmasıdır. Ancak bir iç savaşı yarattığı yıkım bakımından iki devlet arasında gerçekleşen bir savaştan ayırmak yanlış, kimi zamanda imkânsız olmaktadır. Hatta bazı iç savaşlar daha fazla insanın hayatına mal olmakta ve savaşın gerçekleştiği yerin alt yapısına, maddi kaynaklarına daha fazla zarar

⁹⁴ Faruk Yalvaç, “Savaş ve Barış”, Atila Eralp (der.), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temek Kavramlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 253.

⁹⁵ Davut Ateş, “*Uluslararası Politika: Dünyayı Anlamak ve Açıklamak*”, Bursa: Dora Yayınevi, 2013, s.384.

⁹⁶ A.g.e. , s. 384.

verilmektedir. Dolayısıyla taraflarının devlet olmadığı bu savaşlar da aynı derecede ciddiyeti ve önemi gerektirmektedir.

Nihayetinde 20. yüzyılda savaşların değişime uğradığı iddiaları yalnızca savaşların tarihsel bağlamı üzerinden kabul edilebilir olmaktadır. Zamanla birlikte statik bir yapıda olmayan uluslararası konjonktürde ve teknolojiye veya benzeri unsurlarda bir takım gelişmeler ya da aşırılaşmalar olmuştur. Ancak bu değişiklikler savaşların özünü etkilememiş, tarihsel bağlamındaki pratiğini yoğunlaştırmıştır. Bu tarihsel bağlam, gelişmiş (özellikle bilgi ve silah) teknolojisi, coğrafyasının genişliği ve yoğunluğu, etki kapasitesini arttırmış aktörleri vasıtasıyla savaşı değiştirmemiş/dönüştürmemiş sadece aşırılaştırmıştır. Savaşın aşırılaşması ise, bir kısır döngü şeklinde, 20. yüzyılın aşırılaşma nedenlerinden birini teşkil etmiştir. Bir amaç için çatışan tarafların oluşturduğu savaşların özünde yine insanların hayatlarını kaybetmesi, yıkım, acı ve göz yaşı baki kalmıştır. Bu nedenle savaş ve uluslararası ilişkilerin diğer konuları üzerinde doğru okuma yapmak ya da yanılısamaya düşmemek, geleneksel devlet merkezli ya da devletin temel aktör olduğu mevcut düzenin meşruiyetini dolayısıyla da mevcudiyetini sağlama eğiliminde olan kalıplardan sıyrılmayı gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

ALTINTAŞ Hakan, “Savaşların Çevresel Boyutu ve Ekosistem Üzerindeki Geri Dönüşü Olmayan Etkileri”, http://journals.manas.kg/mjsr/oldarchives/Vol04_Issue08_2003/325.pdf

ARI Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Bursa: MKM Yayıncılık, 2012.

ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Bursa: Marmara Kitap Merkezi, 2009.

ASLAN M. Yasin, “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, *TBB Dergisi*, Sayı 79, 2008.

ATEŞ Davut, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm/Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2009.

ATEŞ Davut, *Uluslararası Politika: Dünyayı Anlamak ve Açıklamak*, Bursa: Dora Yayınevi, 2013.

BALTA Evren, “Uluslararası Savaş”, Evren Balta (ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

BOZKURT Enver, v.d. , *Devletler Hukuku*, Ankara: Yetkin Basımevi, 2010.

BURCHİLL Scott, “Liberalizm”, Scott Burchill v.d. , *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, çev. Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan, İstanbul: Küre Yayınları, 2012.

CLARK Ian, “Güvenlik Devleti”, David Held, Anthony McGrew (ed.), *Küresel Dönüşümler*, Ankara: Phoneix Yayınevi, 2014.

CLAUSEWITZ Carl Von, *Savaş Üzerine*, çev. H. Fahri Çeliker, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1991.

DENNEN J.M.G van der, “The Origin of War”, *UMCG Research in University of Gronningen*, 1995.

EREKER Fulya A., “İlk Çağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 3, 2004.

FOLEY Sean, “World War II Technology That Changed Warfare- Radar And Bombsights”, *Adademic Symposium of Undergraduate Scholarship*, January 2011.

GOLDSTEIN Joshua S., John C. Pevehous, *Uluslararası İlişkiler*, çev. Haluk Özdemir, Ankara: BB101 Yayınları, 2015.

GÖNLÜBOL Mehmet, *Uluslararası Politika*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000.

GRAY Colin S., *War, Peace And International Relations*, London: Routledge, 2007.

GUEVERA Ernesto Che, *Guarrilla Warfare: A Method*, Peking: Foreign Language Press, 1964.

GÜRCAN Metin, “Bir Önceki Savaş İçin Hazırlanmak: Değişen Küresel Güvenlik Ortamının Geleneksel Savaş Olgusuna Etkisi”, *Bilge Strateji*, Cilt 3, Sayı 5, 2011.

GÜRCAN Metin, “Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar”, Atilla Sandıklı (ed.), *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş ve Çatışma Çözümleri*, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2012.

GÜRKAYNAK Muharrem, Adem Ali İren, “Reel Dünyada Sanal Açmaz: Siber Alanda Uluslararası İlişkiler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, 2011.

HESELHAUS Sebastian, “International Law And The Use Of Force”, Aaron Schwabach, Arthur John Cockfield (ed.), *International Law And Institutions*, Oxford: EOLSS Publisher, 2009.

HEYWOOD Andrew, *Küresel Siyaset*, çev. Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, Ankara: Adres Yayınları, 2013.

HEYWOOD Andrew, *Siyaset*, çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara: Adres Yayınları, 2010.

HOBSBAWM Eric, *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Everest Yayınları, 2012.

<http://www.globalsecurity.org/>

KESKİN Funda, “BM ve Kuvvet Kullanma”, *Avrasya Dosyası (BM Özel)*, Cilt 8, Sayı 1, 2002.

KOÇER Gökhan, “Savaş ve Barış: Temel Seçenekler”, Zeynep Dağı (ed.), *Uluslararası Politikayı Anlamak*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2007.

LEINTENBERG Milton, “Deaths in Wars and Conflicts in the 20th Century”, *Cornell University Peace Studies Program*, August 2006.

LİND W. S. Lind, Nightingale, K., K. Schmitt J.F., Sutton J.W., “The Changing Face of War: Into the Fourth Generation,” *Marine Corps Gazette*, Ekim 1989. <http://globalguerrillas.typepad.com/lind/the-changing-face-of-war-into-the-fourth-generation.html>

ORALLI Levent Ersin, “Uluslararası Hukukta Ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu” *Tesam Akademi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014.

OZAN Emre, “Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14, 2014.

ÖZKAYA Serdar, *Biyolojik Silahlar ve Savaşlarda Kullanımı*, Yayınlanmış Bitirme Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, 2010.

ÖZLÜK Erdem, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Soy Kütüğü”, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 9, Sayı 17, 2009.

PARKER Geoffrey, *Cambridge Savaş Tarihi*, çev. Füsun Tayanç Tunç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

PİRİNÇÇİ Ferhat, “Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma”, Şaban Kardaş ve Ali Balcı (ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

SCHNITSER Eric J., Lieutenant Colonel, “Perfecting War: Searching For The Silver Bullet”, *Center For Strategy And Technology*, November 2005.

SEVİM Hüseyin, “Uluslararası İlişkilerde Küreselleşme Olgusu ve Ulus-Devlet Kavramını Yeniden Düşünmek”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 9, 2006.

TOSUN Fatih, “Uluslararası Hukuk’ta “Kuvvet Kullanma ve Karışma” Kavramlarının Değişen Anlamı”, http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://www.harpak.edu.tr/saren/gsd/oncekisayilar/dokuman/GSD_9/GSD_9_Art_3_062009.pdf&gws_rd=cr&ei=5sjcWLeaGobtUoOQppAO

ULUSLARARASI Haç Komitesi, “Uluslararası İnsancıl Hukuk”, <https://www.icrc.org/eng/home/languages/turkish/files/uluslararasi-insancil-hukuk-sorulariniza-cevaplar-ihl-answers.pdf>

UŞAKLIGİL Ali Bülent, *Savaşın Dönüşümünde Teknolojik Gelişmelerin Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Atılım Üniversitesi, 2007.

UZUN Elif, “Haklı Savaş Düşüncesinin Batılı Kökenleri: İlk Çağdan Yirminci Yüzyıla Jus Ad Bellum Kavramı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 6, Sayı 21, 2010.

VARLIK Ali Bilgin, “Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım”, *Avrasya Terim Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2013.

YALÇINKAYA Haldun Yalçinkaya, Kadir Tamer Türkeş, “Yirmi Birinci Yüzyılda Çatışma Alanlarında görülen Yeni Unsurlar”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2008.

YALÇINKAYA Haldun, “Savaş”, Şaban Kardeş ve Ali Balcı (ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

YALÇINKAYA Haldun, “Savaşlarda Asker Medya İlişkilerinin Geldiği Son Aşama: İliştirilmiş Gazetecilik”, ”, Mustafa Aydın v.d. (der.), *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe Seçme Makaleler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

YALVAÇ Faruk, “Savaş ve Barış”, Atila Eralp (der.), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

YILMAZ Muzaffer Ercan, “Westphalia’dan Günümüze Savaş”, Mustafa Aydın v.d. (der.), *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe Seçme Makaleler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

YILMAZ Sait, “Güvenlik ve İstihbarat: Geleceğin Savaşları”, <http://www.beykent.edu.tr/WebProjects/Web/egitim.php?CategoryId=896&ContentId=576&phpMyAdmin=26b1ab37aa748d52c4747d623bec741b>

YURDUSEV A. Nuri, “ ‘Uluslararası İlişkiler’ Öncesi”, *Devlet Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.